

KISKUNLACHÁZA TEMPLOMAI

A magyar régészet kezdeteitől egy mai régészeti projektig

RÁCZ TIBOR ÁKOS¹Magyar Régészet 15. évf. (2025) 2. szám, pp. 53–61. <https://doi.org/10.36245/mr.2025.2.4>

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézete 2024 őszén NKFI Mecenatúra pályázatot nyert dokumentumfilm forgatására, amelynek témája a magyarországi közösségi régészeti programok szervezése, működése és hasznosulása a társadalomban. A forgatási helyszíneket biztosító Kiskunlacháza önkormányzata a projekt házigazdája, és anyagilag is támogatja megvalósulását, így az önkormányzat és a település lakóinak múlthoz való viszonyulása, régészeti örökségvédelmi szempontjai is megjelennek a filmben. A pályázat több lelőhelyen folytatott régészeti kutatás, műszeres lelőhelyfelderítés, fém leletanyag-restaurálás, szakmai kiértékelés és régészeti kiállítás megszervezését foglalja magába.

RÓMER FLÓRIS ÉS HENSZLMAN IMRE PEREGEN

A Fővárosi Lapok 1864. május 11-én az alábbi rövid hírt osztotta meg a „Fővárosi hírek” rovatban: „Henszlmán és Romer Fl. régiségbuváraink a peregi pusztára (Pestmegyében) utaztak, mivel ott egy régi temetkező helyre bukkantak” (FŐVÁROSI LAPOK, 1864. május 11. 1. évfolyam, 107. szám). A Sürögöny május 15-i számában pedig Réső Ensel Sándor „Pest megye a régészet terén” című írásában (RÉSŐ 1864) részletesen is beszámol az eseményről: „Minden ügynek előmenetelére szükséges a pártfogolás; hazánkban a régészet az, mely különös pártfogolást igényel. A régészet a hon múltját, viszontagságait, édes és keserű emlékeit keresi. Nagyszerű a tere, egyes ember erejét felülmúlja, mindnyájunk közremunkálását veszi igénybe.”

E nagyszerű felvezető után megtudjuk, hogy Pereg község határában földalatti romok kerültek elő, és ezek vizsgálatára bizottságot küldtek ki. „A bizottmány erélyes tagja Kármán Lajos felkérte megjelenésre az akadémiai tagok régészet képviselői közül Henszlmán Imre, Ipolyi Arnold és Rómer Flóris urakat, úgy az e téren napszámoskodó, jelen cikk közlőjét.” A küldöttség május 5-én érkezett az Árpád gözössel Ráckeve-re, ahol „a város lelkes főbírája, Gózon István vezetése alatt, taraczk durrogásokkal fogadta.” Itt megszemléltek a gótikus stílusú szerb templomot, majd másnap, május 6-án, több kocsin, műkedvelők társaságában a dunai hídon át utaztak Peregre, ahol a község háznál ismét lelkes fogadtatás várta őket. A társaság előbb egy római faragványt szemlél meg, amely a rom területén került elő, majd az ásatás helyszínére vonultak. „Pereg község alsó végében, úgynevezett sz.-miklósi urhegy-düllőn van a felfedezett rom, egy jókora dombon, melynek fele Kátai Ádám, fele Gubovics Mihály gazda-emberek birtokán esik; az első szántás alkalmával, (1864. ápril 22. pénteki napon) ekéjével kőbe akadván, vette észre a romalapokat és tudatta; saját részét megásatás végett a közel lakó laczháziaknak engedte által...” A lacháziak jó négy napig ástak, mígnem előkerült az említett római kő, illetve „találtatott egy csontház is, melyben töméntelen emberi koponyák, mell-, lábszár-csontok találtattak.”

Henszlmann Imre vezetésével egynapos hitelesítő feltárás kezdődött: „férfiak, nők, öregek, fiatalok, kapával, ásóval, kosarakkal kezdtek a működéshez. Kármán L. főbíró szórta a buzdító szavakat, Henszlmán Imre jelölte ki az ásatási pontokat, alólirott tetteg járt elől. Délre az alapfalak kivehetők voltak... Délután, munka végeztével Kármán Lajos főbíró néptánczot rendeztetett, a község fiaiból alakított magyar banda kifogyatlan volt a csárdások húzásában. A nap kedvesen telt le s régészi naplónkban feledhetlen lesz.”

A korabeli ásatás emléke rég elhomályosult, és a romok is teljesen a föld alá kerültek. A templomhelyhez a település lakói a mongolok pusztításával és a romok közt rejtőző tömegsírral kapcsolatos legkülönbözőbb mondákat kötötték. Pereg neve ugyanis felbukkan a tatárjárás eseményeit leíró *Siralmas ének*ben az ellenállás egyik helyszínéként (ROGERIUS 2010). Rogerius híradása azonban az Arad és Egres melletti Peregre

¹ Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre; Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest. E-mail: racz.tibor.akos@gmail.com

1. kép. A feltárt Árpád-kori templom, háttérben a munkában résztvevő önkéntesek és hallgatók. Fotó: Czígóth Sándor

vonatkozik, tehát nem azonos a Pest megyei helységgel. A templom újbóli pontos azonosítását és lehatárolását 2012-ben Pálóczi Horváth András végezte el szegedi régészhallgatók segítségével. Az általa előkészített adatok alapján a lelőhely közhiteles nyilvántartásba vételét 2023-ban kezdeményeztük, ami azonnal meg is történt. Még 2023-ban Pánya István és Kudó István talajradaros mérést végzett a domb területén, amelynek során kirajzolódtak a templom jó állapotú alapfalai. Kereken 161 évvel a fenti lelkes tudósításban megörökített események után, 2025. április második felében, Kiskunlacháza Város Önkormányzata kezdeményezésére a Pázmány Péter Katolikus Egyetem régészhallgatóival, a Községi Régészeti Egyesület önkénteseivel és a Ferenczy Múzeumi Centrum munkatársaival, intézmények közti együttműködésben megkezdtük az úrhegyi domb Árpád-kori templomának újbóli feltárását. A munkát júliusban is folytattuk. Négy hét intenzív munkával, a peregi és lacházi lakosok lelkes közreműködésével hoztuk újra a felszínre a templom alapfalait (1. kép), amelyeket az önkormányzat megőrizni és bemutatni kíván.

EGY KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZETI PROJEKT SZÜLETÉSE

A kis templom különleges kutatástörténete, az önkormányzat által szervezett kulturális programok és közösségi régészeti kezdeményezések miatt esett választásunk Kiskunlacházára mint forgatási helyszínre. Az egyházi topográfiai kutatások a 2012-es helyszíni szemlével kezdődtek. Az azóta eltelt évek alatt egyre több régész, lelkes amatőr és örökségvédelmi intézmény sodródott bele a terepi kutatásokba. A projekt remekül mintázza, mi a dinamikája a közösségi régészeti programoknak, hogyan lehet egy irányba csatornázni a számtalan független kezdeményezést, és ezek hogyan válnak egymást erősítve egyetlen munkafolyamattá.

A történet kulcsszereplője Répás József, Kiskunlacháza polgármestere, aki nemcsak anyagilag támogatja, hanem egyenesen ösztönzi a régészeti kutatásokat. 2012-ben már felmerült, hogy az újra azonosított templom feltárását az önkormányzat szeretné elvégezni. Akkor még nem voltak olyanok a körülmények,

hogy ez megvalósuljon, de a szándék megmaradt. Nem sokkal ezt követően múzeumbarát önkéntesek jelentek meg a város határában, akik fémkereső műszeres terepbejárásokkal azonosítottak több középkori falut, és pár évig ők voltak a helytörténeti kutatások motorjai. A terepmunka háttérben meghúzódó tudományos koncepciót Pánya István, a Kecskeméti Katona József Múzeum geográfus-térinformatikus munkatársa biztosította, aki a Solti szék történeti földrajza miatt volt érintett a kutatásban (PÁNYA 2017). A középkorban Fejér megye kiterjedt a Dunától keletre is, közvetlenül a Duna mai vonala mentén. Kisebb része, ~361 km² a mai Pest vármegyébe esik, Kiskunlacháza és Dömsöd területe tartozik ide. Nagyobb része, mintegy 2465 km² a mai Bács-Kiskun vármegyében van. Pánya István újkori kéziratos térképeket georeferált, középkori okleveleket böngészett, meghatározta a középkori falvak helyét és az adatokat terepi kutatás céljából az önkéntesekkel is megosztotta. Jómagam a terepi munkák hatósági engedélyeztetése és a területileg illetékes Ferenczy Múzeumi Centrumba áramló leletek miatt kapcsolódtam be a projektbe. 2014-ben és 2015-ben már múzeumi kollégáimmal hitelesítettünk több frissen felfedezett lelőhelyet.

Műszeres kutatási program 2019-től kezdődően bontakozott ki Kiskunlacháza Város Önkormányzata kezdeményezésére, amelyben a területileg illetékes Ferenczy Múzeumi Centrum munkatársai mellett a Községi Régészeti Egyesület önkéntesei is tevékeny szerepet vállaltak. A terepi munka drónfotózással és talajradaros mérésekkel kiegészített terepbejárást, fémkereső műszeres lelőhelyfelderítést jelent. A projekt végcélja az önkormányzat megbízásából a helytörténeti monográfia elkészítése, amihez viszont alapkutatásokat kell végezni, ugyanis korábban nem folytak itt régészeti ásatások vagy terepbejárások. Összegző igényű munka sem született még a település történetéről, részben azért, mert a mai Kiskunlacháza rendkívül kiterjedt közigazgatási határral rendelkezik. Mintegy 8-10 középkori falu található területén, egy részük

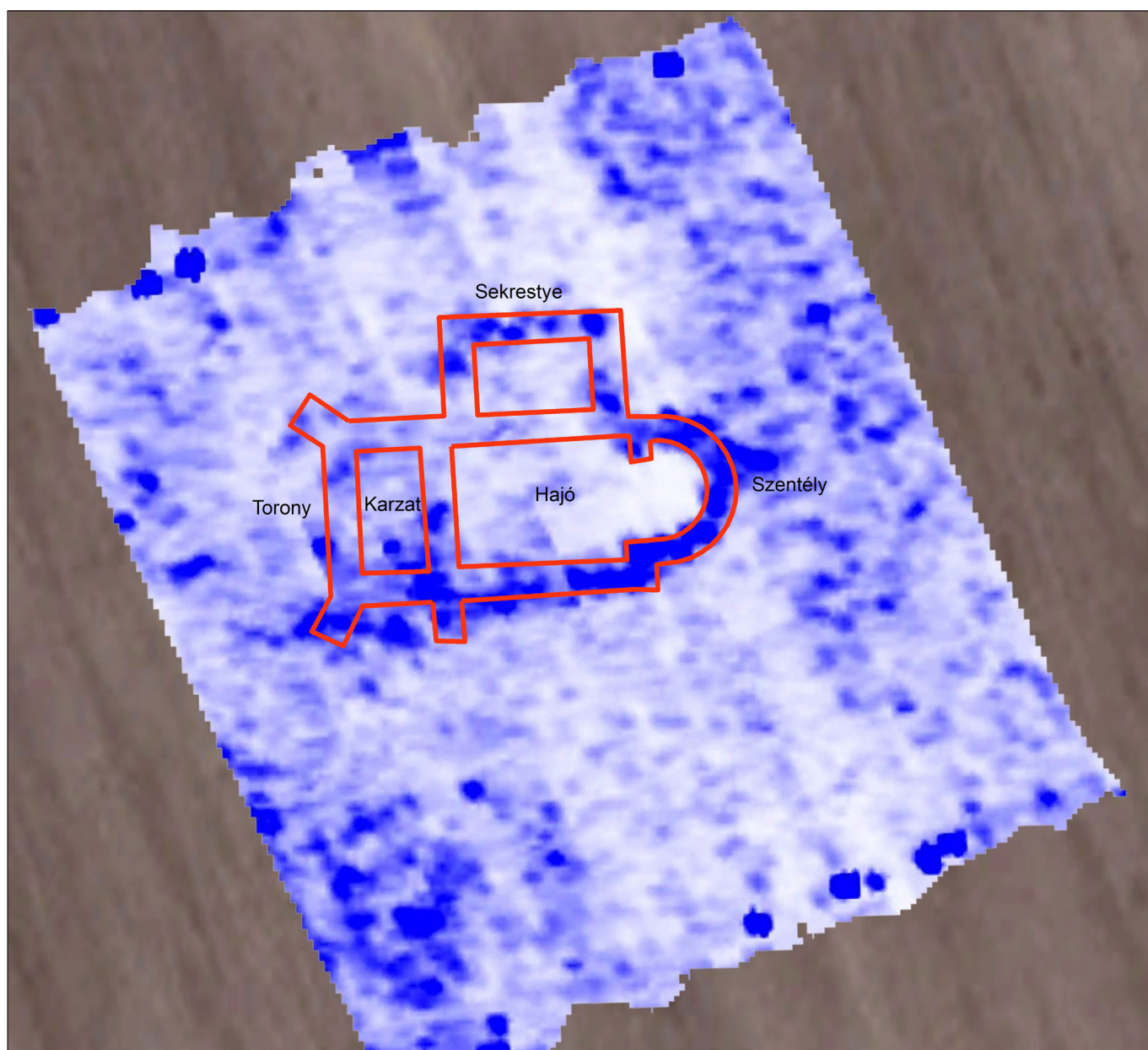
2. kép. Bánkcháza ábrázolása történeti térképeken és a hitelesítő terepbejárás topográfiai térképe.

Készítette: Pánya István és Rácz Tibor Ákos

templomos hely. A Szántói Lack család középkori történetével Babós Lajos foglalkozott (BABÓS 2010). Kiskunlacháza őstelepüléseinek történeti adatait a teljesség igénye nélkül használta fel könyvéhez Alföldy-Boruss Dezső (ALFÖLDY-BORUSS 2002), Tari Edit adatgyűjtése pedig három templomról tartalmaz történeti forrásokat (TARI 2000, 82–83.) Az elpusztult középkori településállománynak jó a forrásadottsága is, illetve területük nem épült be, így régészetileg jól azonosítható a művelés alá vont földeken.

Terepbejárásaink révén a kutatott településekről többretegű információkat gyűjtöttünk. Bánkháza azonosítása például újkori térképek tanulmányozásával vált lehetővé (2. kép). Az I. katonai felmérés térképén még látható a középkori Bánkháza templomának romja, mellette további, álló épületekkel. A későbbi ábrázolásokon már csak az útkereszteződésben létesített csárda van feltüntetve. Az út ma is itt ágazik el Bugyi, illetve Apaj felé. Az egykori Szentiván falu templomának helyét kötömbök és szórványos embercsontok jelölték ki. Itt nemcsak többszöri bejárást, hanem sikeres talajradarozást is folytattunk (3. kép). A fémleletek közt volt néhány gyűrű, valamint vastárgyak: kések, zabla, lakat. Mintegy 80 érme került elő, mind késő középkoriak. Keltezésük alapján a 14. század végén élhette fénykorát a település.

A középkori települések közt kiemelkedik korai történeti adataival és különleges leleteivel a középkori Szentkirály. Előzménye az a Bial (Biwol) nevű birtok volt, amelynek első írásos emléke 1193-ból származik

3. kép. Szentiván templomának talajradaros felmérése és értelmező rajza. Készítette: Kudó István és Pánya István

(GYÖRFFY 1994, 92; BÁRTFAI SZABÓ 1938, 3). Ekkor III. Béla király megerősíti Eufrozina királyné korábbi földadományát a fehérvári keresztesek számára, amelyhez öt ekealjnyi föld és egy dunai sziget is tartozott. A Bölényszigetnek (*Insula Bubalorum*) nevezett birtok jelentős lehetett a fehérvári keresztesek számára, egy 1232. évi oklevelet II. András a Fehérváron töltött bójt után a Bölényszigeten keltez (FEJÉR C. D. III/2, 301). Az Árpád-korban bivalyok biztosan nem élhettek a térségben, ezért a Bial elnevezés bölényt jelenthetett (GULYÁS 2017, 99–125). Egy 1344-es oklevél Bialt Szentkirállyal azonosítja (*Byol alio nomine Senthkyral*) (DL 3694; BÁRTFAI SZABÓ 1938, 54). Újkori térképeken felbukkan *praedium Sz. Király*, így

4. kép. Nyersvas tömb Szentkirályról. Kudó István találata.
Fotó: Deim Balázs

ezt a helyszínt is könnyű volt megtalálni. 2019-ben rendkívül eredményes terepbejárást folytattunk, amelynek során egy corpus és száznál is több középkori fémtárgy és érme került elő. 2022-ben Kudó István több száz további középkori fémleletet gyűjtött a helyszínről pontos koordinátákkal. A fémek közt a legérdekesebb egy ép nyersvas tömb beütött jeggyel, mintegy 5 kg súlyban (4. kép). Ez a közvetlen felhasználás előtti állapota a vasnak, ami rendkívül ritkán kerül elő. Több ipari hulladékot is találtunk, amelyek a feltűnően nagy számú, grafitos anyagú kerámiával együtt fémfeldolgozó műhely léteire utalhatnak. A lelőhelyet többszörös kiszállás után sikerült pontosan lehatárolni, és mára már fontosabb topográfiai jellemzői is ismertté váltak. A középkori templomra egy 20 m-es körben szóródó kötömbök utaltak, amelyeket a szántás már kerekre koptatott. Körülöttük szórványos embercsontok hevertek: néhány koponyatető töredék, némelyiken zöld elszíneződés volt. A középkori templom maradványai mellett megfigyeltük egy másik középkori omladékát is.

Nem célok itt, hogy részletesen foglalkozzak az előkerült leletekkel, csupán érzékeltetni szeretném a kibontakozó projekt összetett módszertanát és várható eredményeit. A rendkívül kvalitásos leleteket a „Folyó szeli ketté” c. kiállításon mutattuk be a nagyközönség számára; a kiállításról a kurátorok a *Magyar Régészet / Hungarian Archaeology* ugyanezen számában jelentetnek meg beszámolót. A kutatásban a Katona József Múzeum részéről Pánya István, a Magyar Nemzeti Múzeum részéről Lukács Nikolettá vesz részt, de a több ezres darabszámot meghaladó fém- és kerámiaanyag feldolgozása csak további segítséggel, reményeink szerint régészhallgatókkal, frissen végzett régész kollégákkal oldható meg. A részletes elemzést és a leletek közlését a majdani helytörténeti monográfia keretein belül szeretnénk megvalósítani. Az adatgyűjtés nem zárult le, a következő években is folytatjuk a középkori lelőhelyek azonosítását, hitelesítését, és ahol indokolt, tervásatásokat kezdeményezünk. Az előzetes roncsolásmentes kutatásokat követően, hosszú várakozás után 2025-ben sikeresen elvégeztük az első, kiemelt fontosságú objektum feltárását: teljes egészében kibontottuk az úrhegyi templomot, az alábbiakban ennek a munkának a legfontosabb eredményeiről számolok be.

AZ ÚRHEGYI TEMPLOM

A Kiskunlacháza–úrhegyi középkori templom a település déli szélén, a peregi településrészen, az 51 sz. úttól nyugatra, mezőgazdasági művelés alatt álló területen, dűlőutak kereszteződésében, egy kisebb kiemelkedésen helyezkedik el, amely a környező táj legmagasabb pontja. A templom területe és közvetlen környezete művelésből kivont, beerdősült, bozotos felszín. Szelvényhálónkat a talajradaros mérés alapján terveztük meg. Célunk a templomépület lehetőségek szerinti megismerése, és az előkerült részletek pontos dokumentálása volt. Az önkormányzat hosszú távú terve a romkonzerválás és műemléki helyreállítás.

Összesen négy szelvényt terveztünk és tűztünk ki, amelyeket az észak-déli tengelyhez tájoltunk. Méretük nem volt azonos, de a templom alapfalait lefedték, a tanúfalak pedig megadták az épület hosszanti és

5. kép. A 2. szelvény ortofotója két ásónyom után a falak mentén a 19. századi ásatás árkanak nyomával. Ortofotó: Lóki Róbert

keresztirányú metszetét. A feltáráshoz munkagépet nem alkalmaztunk, kizárólag kézi erővel dolgoztunk. A feltárás első, tavaszi fázisában a templomépület megismerésére törekedtünk, a második, nyári fázisban elbontottuk a szelvények közti tanúfalakat, és a templombelső, valamint a templom körüli temető sírjaira koncentráltunk. A feltárás első fázisában 122 m² nagyságú felületet nyitottunk meg és tártunk fel. Ebben a szakaszban még nem értünk le a bolygatatlan altalajig. A nyári munkafázisban a tanúfalak elbontásával és a sekrestye északkeleti sarkának kibontásával a megnyitott felület 154 m² nagyságúra bővült, és a bontással elértük az altalajt.

A templomdomb területén jó ideig mezőgazdasági művelés folyt, de nemrég kivonták a művelésből. Valamikor a közelmúltban gépi tereprendezés történt, amit a domb déli oldalára depózott földhalmok is jeleznek. A domb területéről távolították el a bokrokat, és ezzel együtt a termőréteg felső szintjét lebontották, ezért az ásatási területen gyakorlatilag nem is volt humusz. A gyökérzóna eltávolítása után már a legfelső ásónyomban kibukkantak a templom alapfalainak legfelső kövei. Centiméterre pontosan megtaláltuk Henszlmann – saját korának ásatási módszerei szerint kijelölt – árkait (5. kép).

A félköríves szentélyzáródású, egyhajós templomot kváderkövekből építették. A templomhajó déli falában római kori figurális díszű faragványt bontottunk ki (6. kép). A domborműves alak feje, jobb karja és teste is megvan. Szakértők szerint lefelé fordított fáklyára támaszkodó Eros figurát ábrázol, és a 3-4. századra keltezhető. Eredetileg sírkő lehetett, a román kori templomba másodlagosan falazták be.

A templom (7. kép) építéstörténete jelen pillanatban, a leletek restaurálása előtt a következőképpen vázolható. A templom építése előtt már használatban volt itt egy soros rendű temető, amelynek pontos

keltezéséhez nincsenek támpontjaink. Tágabb keretként az Árpád-kor első felét jelölhetjük meg. Az Árpád-kor közepén, második felében megépített templomot (10. kép) az Anjou-korban alakították át, de nem bővítették, hanem négy sarkán pillérekkel támasztották meg, illetve mérműves ablakokat kapott, és a templomhajó belsejében is elkezdtek temetkezni. Egy csúcsíves, faragott mérműtöredék ugyanis szórványként került elő a meddőről ásatás közben. A templom belsejében megtalált építési törmelékes réteg ehhez a késő középkori megújításhoz kapcsolódhatott. Ezen kívül nem is találtunk további építési vagy pusztulási réteget. Az építészeti részletekből nem derül ki, hogy a sekrestye mikor épült hozzá a templomhoz, de ennek a pillérek megépítése előtt kellett történnie, mert az északnyugati pillér nekitámaszkodik a sekrestye nyugati falának is. A sekrestye az utolsó fázisában valóban csontházként szolgált (8. kép). Amit a templom falaiból sikerült feltárni, az nem a felmenő fal, hanem az alapozás. Csak a 2. szelvényünkben volt egy kis szakasza az északi templomfalnak, amelynek legfelső kősora már a felmenő fal része volt. A jelenlegi felszín tehát már az Árpád-kori járószint alá mélyedt a földelhordás, szántás, tereprendezések és az erózió következtében.

A középkori temetkezések az eredeti járószinteket teljesen elpusztították. A templom körüli temetőben mintegy 130 vázat bontottunk ki, amelyeknek belső kronológiáját a leletek és szuperpozíciók alapján még finomítani kell. Több olyan, kelet felé tájolt, feltehetően keresztény rítus szerint eltemetett váz is előkerült, amelyet a templom építésével bolygattak meg, vágtak félbe (9. kép). Ez arra utal, hogy az Úrhegy dombját már az egyhajós, íves szentélyzáródású templom építése előtt is temetőként használták. A korai, soros rendű

6. kép. Római faragvány a templom déli falában.
Fotó: Nagy Zoltán

7. kép. A kibontott templom drónfotója. Fotó: Czigóth Sándor

9. kép. A templom építése előtti időszakra keltezhető temetkezés. Fotó: Rácz Tibor Ákos

8. kép. Metszefotó a sekrestye ossariumként való használatának fázisáról. Fotó: Rácz Tibor Ákos

10. kép. Az Árpád-kori templom rekonstrukciós rajza.
Rajz: Fodor Zsolt

temető és a templom körüli temető sírjainak elkülönítése további izgalmas feladatot jelent. Két váz teljesen kilóg az összképből; az erősen roncsolt, hiányos temetkezések tájolása észak-déli, a belőlük előkerült orsógomb és gyöngyök a kora középkorra utalnak. Az Úrhegy tetejét sekély árokkal kerítve talán már a szarmata korban, a templomot mintegy 1000 évvel megelőzve is temetkező helyként használták a Római Birodalommal szomszédos nomádok. A templombelső temetkezéseit Károly Róberttől kezdődően Nagy Lajoson át Luxemburgi Zsigmond uralkodásáig datált érmei kelteznek. A templom körüli temetőben II. István denárja került elő, ez a legkorábbi leletünk. A templom a törökkort valószínűleg már nem érte meg.

A feltárás megkezdése előtti napokban a templom környezetében nagyobb fémkereső műszeres lelőhelyfelderítést végeztünk, illetve a feltárás ideje alatt a szomszédos szántókban is fémkeresőztünk. Egy nagy kiterjedésű, többkorszakos régészeti lelőhely vált ismertté, amelynek középpontjában helyezkedik el a templomot is magába foglaló domb. Egyenletesen szórtan jelentkezett egy bronzkori telep kerámiaanyaga az Úrhegy dombjától nyugatra. A domb körül szórványosan kerültek elő 3-4. századi kerámia- és fémleletek, de jóval koncentráltabban jelentkeztek egy szomszédos kiemelkedés hátán az Úrhegy dombjától pár száz méterre északkeletre. A leletek közt említésre méltó néhány római kori egygombos, erős profilú fibula és érme. A domb környezetében természetesen előkerültek az Árpád-kori megtelepedés emlékei is. Egy szórt jellegű, nem túl intenzíven lakott településre utalnak a szórványos kerámiatöredékek, amelyek foltokban koncentráálódtak az Úrhegy dombjától északra, keletre és délre. A 12-13. századra jellemző kerámiatöredékek bukkantak elő, illetve egy II. Istvánhoz és több, III. Bélához köthető érme, amelyek kronológiailag egybevágóak a szelvényeinkben megtalált legkorábbi leletekkel. Érdekes módon a felszínen középkori leleteket egyáltalán nem találtunk, míg a templom feltöltésében ez a korszak is jelen volt.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az egyházi topográfiai munkák kezdeti időszakában Greman István, Rácz Nándor, Rácz Bernát és Tóth György lelőhelyfelderítő tevékenységét kell megemlíteni. 2019-től Kudó István, Győri Tibor, Bekker Edit, Szabó László és Meleg József önkéntesek csatlakoztak be intenzíven a terepi munkákba. Ki kell emelnem Kudó István nevét, aki a talajradaros méréseket is biztosította számunkra. 2019-től a Községi Régészeti Egyesület önkéntesei nagy létszámban vettek részt a lelőhelyfelderítő terepbejárásokon. 2022-ben Lukács Nikolettta vezetésével az MNM KK - NRI a Belgrád–Budapest vasútvonal korrekcióhoz kapcsolódó megelőző feltárást folytatott Bánkházán, amelyről a Szentendrén megrendezett „Folyó szeli ketté” c. konferencián is hallhattunk beszámolót. Lukács Nikolettta ezt követően csatlakozott terepi kutatásunkhoz, és nemcsak a terepbejárásokon vett részt aktívan, hanem az úrhegyi templom feltárásában is. Pánya István a terepi kutatásokhoz mindvégig térinformatikai és geodéziai háttér munkákat biztosított. A római faragvány meghatározásában egyetemi kollégáim, Beszédes József, Láng Orsolya és Vass Lóránt segítettek. Kiskunlacháza Város Önkormányzata anyagiakkal járult hozzá a feltárás elvégzéséhez, melyet egyetemi hallgatókkal és az egyesület önkénteseivel végeztünk el. A lacháziai és peregiek a feltárás ideje alatt őseikhez méltó ellátásban részesítették népes csapatunkat, kitartó figyelmük, kedvességük teszi örökre emlékezetessé az elmúlt időszakot. Mindannyian fogadják köszönetemet a projektben nyújtott segítségért. Résző Ensel Sándor szavaival zárom beszámolómat: „A régészet így tartotta meg Pestmegyében diadal-utját.”

IRODALOM

Alföldy-Boruss, D. (2002). *Öregállás. Emlékek Lacháza múltjából*. Budapest 2002.

Babós, L. (2010). Adalékok Kiskunlacháza történetéhez. *Honismeret* 38/4 (2010), 44–51.

Bártfai Szabó, L. (1938). *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest 1938.

DL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár – Collectio Diplomatica Hungarica, Mohács előtti gyűjtemény.

Gulyás, L. Sz. (2017). Levéltári bölény-kalászat. Az európai bölény (*Bison bonasus*) a középkori Magyar Királyságban az írott források tükrében. *Acta Universitatis Debreciensis Series Historica* LXIX. Debrecen: A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete.

Györffy, Gy. (1994). *Chartae antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196*. Composuit Georgius Györffy. Monumenta Medii Aevi. Budapest.

Fejér, G. (1829). C. D. III/2: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomi III. Vol. 2. Buda.

Pánya, I. (2017). A Solti szék történeti földrajza. Historical geography of the Solt district. *Történeti földrajzi közlemények* 5/3-4(2017), 84–95.

Résző, E. S. (1864). Pestmegye a régészet terén. *Sürgöny* 4/11, 1864. május 15.

Rogierius (2010). *Magistri Rogerii Epistola in miserabile carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta*. (Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars). Eds. J. M. Bak & M. Rady. Central European Medieval Texts 5. Budapest – New York: CEU Press.

Tari, E. (2000). *Pest megye középkori templomai*. Studia Comitatus 27. Szentendre 2000.